

Сергій Дейнеко

кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник II-го
науково-експозиційного відділу,
Комунальний заклад
«Харківський історичний музей імені М. Ф. Сумцова»
(Харків, Україна)

Serhii Deineko

Candidate of Historical Sciences (PhD),
Senior Research Fellow,
Second Department of Scientific Exhibiting,
M. F. Sumtsov Kharkiv Historical Museum
(Kharkiv, Ukraine)

**МИКОЛА ДЯЧЕНКО – МУЗЕЙНИК,
ДОСЛІДНИК ІСТОРІЇ ХАРКІВСЬКИХ ВУЛИЦЬ****MYKOLA DIACHENKO – MUSEUM EMPLOYEE
AND RESEARCHER OF KHARKIV STREET HISTORY****Анотація**

Розвідку присвячено музейнику, етнографу, краєзнавцю, автору відомих і популярних у 1960–1990-х роках праць з історії вулиць і площ Харкова Миколі Дяченку. Незважаючи на популярність його робіт, про самого автора відомо не надто багато. Здебільшого це загальна, одноманітна інформація з інтернету. У статті розглянуто сторінки біографії діяча – соціальне походження, освіта, сімейний стан, кар'єра й певної мірою науковий доробок. Особливу увагу приділено маловідомим моментам життєпису вченого. Так встановлено, що свій родовід Микола Дяченко вів від селян Донеччини, а не від робітників, як він зазначив у автобіографії. Виявлено й наведено інформацію про найближчих родичів і родину – батьків, братів, сестру, дружину, доньку. Аналогічні білі плями розкриті в кар'єрі діяча, зокрема робота у школі фабрично-заводського навчання, Харківському державному автомобільно-дорожньому інституті та праця викладача-сумісника в Харківському державному університеті імені М. Горького (нині ХНУ ім. В. Н. Каразіна). І можемо зазначити найважливіше: становлення Миколи Дяченка як ученого-історика відбулося в роки його роботи в Харківському історичному музеї імені М. Ф. Сумцова.

Ключові слова:

Харківський історичний музей, Микола Дяченко, вулиця, краєзнавство, біографія.

Abstract

The article is devoted to Mykola Diachenko, a historian and ethnographer, known for his scientific works on the history of Kharkiv's streets and squares, which were popular between the 1960s and 1990s. Despite the popularity of his works, little is known about

the author himself. Most of the information available is rather scant and monotonous, primarily sourced from the Internet. This paper explores various aspects of his biography, including his social background, education, marital status, career, and, to some extent, his scientific achievements. Particular attention is given to lesser-known aspects of the scholar's life. It was discovered that Mykola Diachenko's family tree traces back to peasants from the Donetsk region, rather than to workers as he claimed in his autobiography. Information about his closest relatives – parents, brothers, sister, wife, and daughter – has been identified and presented. Similar 'blank spots' in his career have also been uncovered, including his work at the School of Factory Training, the Kharkiv Automobile Institute, and his part-time teaching position at Maksim Gorkii Kharkiv State University. Most importantly, it is noted that Mykola Diachenko developed as a professional historian during his years at the Kharkiv Historical Museum. Creators and Episodes». The exhibition features personal belongings and documents of Ukraine's independence fighters – the Sixtiers and dissidents: Viacheslav Chornovil, Patriarch Volodymyr (Romaniuk), Valerii Marchenko, Opanas Zalyvakha, Levko Lukianenko, Iryna Senyk, Halyna Sevrjuk, Mykhailo Horyn, Anatolii Lupynis, Oles Shevchenko, Vasyl Stus.

Keywords:

Kharkiv Historical Museum,
Mykola Diachenko, street, local history, biography.

Відомий незнайомец. Ця фраза чудово характеризує Миколу Тимофійовича Дяченка – музейника, науковця, викладача. **(Рис. 1)**

Серед дослідників харківської топоніміки його роботи й нині досить популярні. Так, найвідоміші праці науковця – «З історії харківських вулиць і площ»¹ і «Улицы и площади Харькова»² – тривалий час були настільними книжками харківських екскурсиводів, зокрема тих, які водили групи вулицями міста. Але, як іноді трапляється, автор залишився в тіні своїх відомих творів.

Історіографія питання дуже обмежена, вона складається лише з двох невеликих біографічних статей у вікіпедії та інтернет-довіднику «Улицы и площа-

Рис. 1. Микола Дяченко

¹ Дяченко М. Т. З історії харківських вулиць і площ. – Харків: Харківське книжкове видавництво, 1961. – 212 с.

² Дьяченко Н. Т. Улицы и площади Харькова. – Харьков: Прапор, 1966. – 280 с.

ди Харькова»³. Тому майже цілковита відсутність робіт, присвячених Миколі Дяченку, обумовлює актуальність нашого дослідження.

Відповідно метою розвідки є вивчення життєвого шляху цієї непересічної людини й заповнення лакун у його біографії.

Джерельну базу статті склали матеріали архівів Харківської державної академії культури та Харківського історичного музею імені М. Ф. Сумцова (далі – ХІМ)⁴.

Микола Дяченко народився 1 січня 1925 року в с. Луганське Єнакієвського району Донецької області⁵. Хоча за даними, наведеними у Вікіпедії, нині це Бахмутський район. Можемо припустити, що територіальний поділ змінився після російської окупації частини Донеччини 2014 року, і означений населений пункт опинився у складі Бахмутського району.

Про своє походження Микола Тимофійович скромно зазначив у автобіографії – «из рабочих». Хоча це можна вважати напівправдою. Його батько, Тимофій Дяченко, походив із селян, і під час першого Голодомору 1921–1923 років влаштувався працювати на залізницю в Дебальцеве – спочатку провідником, а згодом оглядачем вагонів, на цій посаді й залишився. Мати, Надія Дяченко – домогосподарка⁶.

У родині було троє дітей, невдовзі після народження четвертої – молодшо-

го сина Миколи, вони переїхали на постійне проживання до Дебальцевого, де й минуло дитинство майбутнього науковця. 1933 року він почав навчатися в місцевій середній школі, та німецько-радянська війна перервала навчання. Брати Петро, Олександр і сестра Марія, мобілізовані до Червоної армії, загинули в 1941–1943 роках. Микола разом з батьками з грудня 1941-го по вересень 1943 року перебували на окупованій нацистами території⁷.

Одразу після приходу Червоної армії хлопець потрапив під радянську трудову мобілізацію та почав працювати на Дебальцівському залізничному вузлі. Відновлював депо «Дебальцеве – Схід», за сумлінне виконання обов'язків його відновили в комсомолі, до якого вступив 1940 року, і обрали секретарем місцевого робітничого осередку ЛКСМУ. 1945-го за безперербійне забезпечення військових перевезень Микола Дяченко одержав звання «Почесний залізничник». Одночасно з роботою на залізниці він продовжував навчатися, і 1947 року екстерном закінчив школу робітничої молоді. Після отримання атестату про здобуття середньої освіти постало питання вибору майбутньої професії, і молодий залізничник того самого року подав документи до Харківського державного університету імені М. Горького (далі – ХДУ). Невдовзі він став студентом першого курсу історичного факультету денної форми навчання⁸.

³ Дяченко Микола Тимофійович [Електронний ресурс]: Вікіпедія. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Дяченко_Микола_Тимофійович (дата звернення: 18.09.2023); Дьяченко Николай Тимофеевич – биография и фотографии [Електронний ресурс]: Улицы и площади Харькова. Историко-информационный справочник. – Режим доступу: <https://streets-kharkiv.info/dyachenko-nikolai-timofeevich-biografiya-i-fotografii> (дата звернення: 18.09.2023).

⁴ Архів Харківської державної академії культури (далі – ХДАК). – Особова справа. Дьяченко Николай Тимофеевич. – 36 арк.; Архів Харківського історичного музею імені М. Ф. Сумцова (далі – ХІМ). – Особова справа. Дьяченко Николай Тимофеевич. – 34 арк.

⁵ Архів ХДАК. – Особова справа. Дьяченко Николай Тимофеевич. – Арк. 5.

⁶ Там само.

⁷ Там само.

⁸ Архів ХДАК. – Особова справа. Дьяченко Николай Тимофеевич. – Арк. 6.

Повоєнне життя громадян СРСР нагадувало виживання в морі соціально-побутових проблем, не оминув цієї долі й Микола Дяченко. Під тягарем матеріальних негараздів 1950 року він перевівся на заочне відділення та розпочав пошуки роботи. У автобіографії діяча зазначено, що в липні того самого року він влаштувався на роботу до Харківського історичного музею на посаду наукового співробітника. Так, справді в архіві ХІМ зберігається заява про працевлаштування з 20 липня 1950 року, але в цій самій справі є «Характеристика на секретаря комітета комсомола школи ФЗО № 30 Ленинского района г. Харькова тов. Дьяченко Николая Тимофеевича», написана 11 липня 1950 року⁹. Тобто Микола Дяченко певний час працював у закладі середньо-технічної освіти, але з невідомих причин не вказав про це в автобіографії, яку написав під час працевлаштування в Харківський державний інститут культури.

Отже, улітку 1950 року розпочалася музейна кар'єра колишнього залізничника з Донбасу. Він працював у відділі історії радянського суспільства та пройшов шлях від наукового співробітника до завідуючого цим підрозділом, який очолив 1956-го. За декілька років до отримання означеної посади, 1953-го, Микола Дяченко закінчив навчання в ХДУ й одержав диплом про вищу освіту.

Можна припустити, що робота в музеї дещо поліпшила фінансовий стан студента-історика, адже вже в наступному 1951 році він створив власну родину. Його дружина Євгенія згодом працювала вчителькою, завучкою, директоркою у школі № 53 м. Харкова. Подружжя виховувало доньку Ірину 1952-го року народ-

ження, пізніше вона закінчила Харківський політехнічний інститут і працювала викладачкою фізики й математики¹⁰.

З 1960-го до 1971 року Микола Дяченко обіймав посаду заступника директора з наукової роботи ХІМ та одночасно працював над кандидатською дисертацією. Захист відбувся 26 лютого 1971-го в Інституті мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського АН УРСР (нині – НАН України), тема – «Етнографічні дослідження Слобідської України у XVIII – першій половині XIX ст.»¹¹. Микола Тимофійович став першим співробітником музею, який написав, успішно захистив дисертацію та отримав вчений ступінь кандидата історичних наук. Здавалося б, що після цього науковець почне впевнено підійматися кар'єрними сходами в музейному житті, але все склалося інакше. Вже у грудні 1971-го він написав заяву на звільнення за власним бажанням. У його автобіографії зазначено: «В декабре 1971 года, в связи с избранием по конкурсу на должность доцента кафедры философии и научного коммунизма, перешел на работу в Харьковский автомобильно-дорожный институт»¹². Що зумовило таку різку зміну в житті, достеменно невідомо. Можливо припустити, що після отримання вченого ступеня в Миколи Дяченка загострилися відносини з директором ХІМ Миколою Воєводіним, який упереджено ставився до успіхів свого заступника.

Необхідно зазначити, що на той час науковець уже мав досвід викладацької роботи. Так, з 1964-го до 1971 року він працював за сумісництвом викладачем на історичному факультеті ХДУ й читав курси з музеєзнавства, краєзнавства та української етнографії¹³.

⁹ Архів ХІМ. – Особова справа. Дьяченко Николай Тимофеевич. – Арк. 13.

¹⁰ Архів ХДАК. – Особова справа. Дьяченко Николай Тимофеевич. – Арк. 7, 32 зв.

¹¹ Там само. – Арк. 9, 11.

¹² Там само. – Арк. 30 зв., 32 зв.

¹³ Архів ХДАК. – Особова справа. Дьяченко Николай Тимофеевич. – Арк. 17.

Окрім власне викладацької практики в автомобільно-дорожньому інституті, Микола Дяченко занурився в обов'язкову в СРСР так звану громадську роботу. Був заступником редактора інститутської газети «Автодорожник», керівником теоретичного семінару, головою Харківського обласного товариства охорони пам'яток історії та культури тощо¹⁴.

Однак кар'єра викладача в ХАДІ (саме за цією старою аббревіатурою в місті й досі відомий автомобільно-дорожній інститут, який нині має іншу назву – Харківський національний автомобільно-дорожній університет), тривала недовго, уже в березні 1972-го Микола Дяченко обійняв посаду старшого викладача кафедри культурно-просвітницької роботи Харківського державного інституту культури¹⁵.

Із цим вищим навчальним закладом він пов'язав своє подальше життя. Пройшов шлях від викладача до доцента й завідувача кафедри. 1975-го став доцентом, а наступного року отримав посаду завідувача згаданої кафедри культурно-просвітницької роботи, яка невдовзі отримала нову назву – теорії та історії культурно-просвітницької роботи¹⁶.

Незважаючи на успішну кар'єру в системі вищої освіти, становлення Миколи Дяченка як науковця відбулося під час його роботи в ХІМ. Так, у період

1956–1971 років світ побачила низка наукових і науково-популярних публікацій, виданих одноосібно та у співавторстві. Зокрема, наукових – 21 (серед них такі відомі розвідки: «З історії харківських вулиць та площ»¹⁷, «Улицы и площади Харькова»¹⁸, «Етапи заселення Слобідської України в 17–18 ст.»¹⁹, «Харків: місцями історичних подій, пам'ятники і заклади культури, видатні діячі»²⁰); науково-популярних – 44 (як-от «Рисунок рассказывает (Рассказ о Харькове 1787 г.)»²¹, «Дружба великого Каменяря з харківським вченим (переписка І. Я. Франка з М. Ф. Сумцовим)»²²). Варто зауважити, що частина публікацій у місцевій пресі мали притаманний тій епосі ідеологічний характер: «Видный советский дипломат (о пребывании Л. Б. Красина в Харькове)», «Идя сегодня по Харькову (о борьбе земляков-харьковчан на фронтах Гражданской войны)»²³ тощо.

У зазначений період з'явилося 36 публікацій українською мовою та 29 – російською, тобто значну частину наукового доробку Миколи Дяченка в «музейну добу» написано вельми непопулярною в тогочасному Харкові мовою, до того ж вихідцем з Донбасу. Це опосередковано свідчить про позитивне ставлення до української мови та її постійне використання²⁴.

¹⁴ Там само. – Арк. 7.

¹⁵ Там само. – Арк. 30 зв.

¹⁶ Там само.

¹⁷ Дяченко М. Т. З історії харківських вулиць і площ...

¹⁸ Дьяченко Н. Т. Улицы и площади Харькова...

¹⁹ Дяченко М. Т. Етапи заселення Слобідської України в 17–18 ст. // Український історичний журнал. – 1970. – № 8. – С. 41–51.

²⁰ Харків: місцями історичних подій, пам'ятники і заклади культури, видатні діячі / М. Т. Дяченко, С. О. Росін, В. І. Рябко. – Харків, 1957. – 344 с.

²¹ Дьяченко Н. Т. Рисунок рассказывает (Рассказ о Харькове) // Вечірній Харків. – 1971. – № 132.

²² Дяченко М. Т. Дружба великого Каменяря з харківським вченим (переписка І. Я. Франка з М. Ф. Сумцовим) // Соціалістична Харківщина. – 1956. – № 169.

²³ Дьяченко Н. Т. Видный советский дипломат (о пребывании Л. Б. Красина в Харькове) // Красное знамя. – 1971. – № 107; Дьяченко Н. Т. Идя сегодня по Харькову (о борьбе земляков-харьковчан на фронтах Гражданской войны) // Ленінська зміна. – 16 червня 1960.

²⁴ Архів ХДАК. – Особова справа. Дьяченко Николай Тимофеевич. – Арк. 10–16.

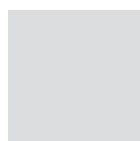
На жаль, педагогічна кар'єра Миколи Дяченка тривала недовго, унаслідок хронічної хвороби він змушений був оформити інвалідність і звільнитися з роботи 12 липня 1982 року²⁵. Через рік, 27 липня 1983-го, науковець помер, похований на 13-му міському цвинтарі Харкова.

Отже, ми розглянули життєпис Миколи Дяченка – музейника, науковця, педагога, і заповнили низку лакун у його біографії. З'ясували соціальне походження – виявили, що його родина походила не з робітників, а із селян Донеччини. Можемо припустити, що Микола Тимофійович навмисно вказав не те походження, адже українське селянство в 1920-х роках не викликало довіри в радянській владі. Відповідно, маючи батька – новоявленого робітника в першому поколінні, було простіше й безпечніше приписати собі робітниче походження. Уточнили адміністративну належність його малої батьківщини – с. Луганське, з'ясували, що в часи юності героя нашої розвідки цей населений пункт входив до Єнакіївського району Донецької області, а не Артемівського (нині – Бахмутського), як зазначено у вікіпедії. Вельми цікавою є інформація

про роботу Миколи Дяченка за сумісництвом у Харківському університеті, школі ФЗН, яку він побіжно згадав, і, звісно, в автомобільно-дорожньому інституті. Відомості про працю в закладі середньо-технічної освіти вперше вводяться у науковий обіг.

Можна констатувати, з огляду на кількість і якість публікацій, що становлення Миколи Дяченка як науковця відбулося саме під час його роботи в Харківському історичному музеї, якому він віддав понад два десятиліття свого життя. Особливої уваги заслуговує ставлення науковця до української мови. Мешкаючи у зросійщеному місті, він регулярно використовував її для написання своїх праць, зокрема, в місцевій пресі, що вказує на позитивне ставлення Миколи Тимофійовича до неї.

Необхідно наголосити, що порушена тема має всі перспективи для подальшого дослідження. Так, лише частково розкриті сторінки біографії Миколи Дяченка в період його роботи у школі ФЗН, ХДУ й Харківському державному інституті культури. Варто звернути увагу на його доробок на посаді голови Харківського обласного товариства охорони пам'яток історії та культури.

²⁵ Архів ХДАК. – Особова справа. Дьяченко Николай Тимофеевич. – Арк. 35–36.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Архів Харківської державної академії культури. – Особова справа. Дьяченко Николай Тимофеевич. – 36 арк.

Архів Харківського історичного музею імені М. Ф. Сумцова. – Особова справа. Дьяченко Николай Тимофеевич. – 34 арк.

Дьяченко Н. Т. Видный советский дипломат (о пребывании Л. Б. Красина в Харькове) // Красное знамя. – 1971. – № 107.

Дьяченко Микола Тимофійович [Електронний ресурс]: Вікіпедія. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Дьяченко_Микола_Тимофійович (дата звернення: 18.09.2023).

Дьяченко М. Т. Дружба великого Каменяря з харківським вченим (переписка І. Я. Франка з М. Ф. Сумцовим) // Соціалістична Харківщина. – 1956. – № 169.

Дьяченко М. Т. Етапи заселення Слобідської України в 17–18 ст. // Український історичний журнал. – 1970. – № 8. – С. 41–51.

Дьяченко М. Т. З історії харківських вулиць і площ. – Харків: Харківське книжкове видавництво, 1961. – 212 с.

Дьяченко Н. Т. Идя сегодня по Харькову (о борьбе земляков-харьковчан на фронтах Гражданской войны) // Ленінська зміна. – 16 червня 1960.

Дьяченко Н. Т. Рисунок рассказывает (Рассказ о Харькове) // Вечірній Харків. – 1971. – № 132.

Дьяченко Н. Т. Улицы и площади Харькова. – Харьков: Прапор, 1966. – 280 с.

Дьяченко Николай Тимофеевич – биография и фотографии [Електронний ресурс]: Улицы и площади Харькова. Историко-информационный справочник. – Режим доступу: <https://streets-kharkiv.info/dyachenko-nikolai-timofeevich-biografiya-i-fotografii> (дата звернення: 18.09.2023).

Харків: місцями історичних подій, пам'ятники і заклади культури, видатні діячі / М. Т. Дьяченко, С. О. Росін, В. І. Рябко. – Харків, 1957. – 344 с.